

Aleksandras Baniusevičius

**LIETUVOS KARIUOMENĖS KAUTYNĖS SU
BERMONTININKAIS PRIE RADVILIŠKIO**

BERMONTININKŲ TIKSLAI IR KARINĖS PAJĖGOS

Po bolševikų perversmo Rusijoje į Vokietiją pasitraukė daug buvusių aukšto rango carinės valdžios pareigūnų: buvęs Rygos gubernatorius P. Kropotkinas (P. Kropotkin), buvęs Vilniaus gubernatorius K. Polenas (K. Polen), buvęs vidaus reikalų ministras P. Plevė ir kt. Berlyne rusų emigrantų politikai sudarė Vakarų Rusijos vyriausybę, vadovaujamą N. Biskupskio (N. Biskupskij)¹. Ši vyriausybė buvo kompromisas tarp Rusijos ir Vokietijos nacionalistų, į ją gana įtartinais žiūrėjo Antantės valstybės².

Vokiečių ir rusų baltagvardiečių karinį bendradarbiavimą ėmėsi įgyvendinti P. Bermontas-Avalovas (P. Bermont-Avalov). Jam vadovaujant, 1919 metų pavasarį vakariniuose Latvijos rajonuose būrėsi rusų savanorių kariuomenė³. Nors ir būdama provokiškos orientacijos, tačiau bermontininkų kariuomenė vyriausiuoju vadu formaliai pripažino admiralą A. Kolčaką (A. Kolčak). P. Bermontas-Avalovas viešai skelbė, kad jis turįs admiralą A. Kolčako paskyrimą vadovauti rusų karinėms pajė-

1 Čepėnas Pr. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, 1986. T.2. P.525.

2 Niesselis H. Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų. 1938. P.32.

3 Bermontiada // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1954. T.2. P.406.

goms Pabaltijyje, bet faktiškai veikė vokiečių gen. R. Golco (R. van der Goltz) nurodymais⁴. P. Bermontas-Avalovas buvo carinės Rusijos kavalerijos karininkas, surusėjęs vokiečių⁵. Istorikas N. Beržanskis (N. Beržanskij) teigė, kad P. Bermontas-Avalovas Pirmojo pasaulinio karo metu buvęs tik kornetas (jaunesnysis leitenantas), taigi jo pulkininko laipsnis vertė stipriai abejoti⁶.

Bermontininkų tikslai atitiko vokiečių interesus. Bermontininkų kariuomenė buvo marionetė Vokietijos generaliteto rankose. Ji buvo priešiška nusistačiusi Pabaltijyje besikuriančių valstybių atžvilgiu. Tikruosius savo kėslus P. Bermontas-Avalovas labai aiškiai išdėstė laiške A. Denikinui (A. Denikin):

„... Mano kariuomenė pirmiausia turės užimti visą Rygos sritį drauge su Rygos miestu, taip pat ir jau laikomus mūsų rankose Mintaujos-Šiaulių geležinkelio mazgus, o gal dar ir kitus punktus Lietuvos - Latvijos teritorijoje. Kai dėl paties krašto valdymo, taip pat šis tās daroma. Įsteigta prie mano kariuomenės taryba (Vakarų Rusijos vyriausybė) iš prityrusių rusų nacionalistų, kurie vadovaujasi tik viena mintimi - greičiau grąžinti tvarką ir stiprybę rusų tėvynei. Be jų, taryboje laikinai dalyvauja ir vietos nuosaikiųjų partijų atstovai ...”⁷

Gen. R. Golcas rūpinosi bermontininkų kariuomenės stiprinimu⁸. Į rusų dalinius jis skyrė instruktoriais vokiečių karininkus. Nekliudė ir vokiečių kareiviams pereidinėti tarnauti į rusų dalinius, kur jiems buvo mokamos didelės algos. Vokiečiai tiekė taip pat ginklus, karinę aprangą ir maistą. Bermontininkų kariuomenėje rusų buvo apie 10 tūkst. žmonių⁹. Juos sudarė daugiausia rusų belaisviai, atvežti iš Vokietijos, bei rusų karininkai emigrantai¹⁰. Drauge su 6-uoju vokiečių korpusu susidarė apie 50-52 tūkst. karių armija. Bermontininkai turėjo 600 kulkosvaidžių, 100 patrankų, 50 mi-

4 Ten pat. P.407.

5 Birontas A. Bermontininkams Lietuvą užpuolus. 1934. P.40.

6 Бержанский Н.П. Бермондт в Прибалтике // Историк и современник. Лейпциг, 1922. No.1. P.87.

7 Avalov P. В борьбе с большевизмом. Гамбург, 1925. P.61.

8 Goltz R. Meine Sendung in Finland und im Baltikum 1918-1919. Leipzig, 1920. P.221.

9 Ten pat. P.223.

10 Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920. Chicago, 1972. T.1. P.342.

nosvaidžių ir 170 lėktuvų¹¹.

Pirmieji bermontininkai Lietuvoje pasirodė Kuršėnuose. 1919 m. liepos 26 d. ten atvyko pirmutinis bermontininkų būrys¹². Šis dalinys priklausė 2-ajam savanorių korpusui, vadovaujamam buvusio žandarų pulkininko P. Virgoličiaus (P. Virgolič). Svarbiausios bermontininkų pajėgos buvo sutelktos Latvijoje, Mintaujos rajone, todėl 2-asis savanorių korpusas iš pradžių buvo pagrindinė smogiamoji jėga, nukreipta prieš Lietuvos kariuomenę. Korpuso sudėtis buvo tokia:

- a) pėstija: vienas šaulių pulkas - 15 tūkst. žmonių, 40 kulkosvaidžių ir 2 patrankos;
- b) artilerija: viena 4 patrankų lengvoji baterija ir viena 4 haubicų baterija;
- c) kavalerija: trys eskadronai, iš viso 400 žmonių su 8 kulkosvaidžiais;
- d) techninė kariuomenė: dvi pionierių kuopos, viena 6 lėktuvų eskadrilė.

Be to, korpusui priklausė kelios etapinės komendantūros. Iš viso korpusas turėjo 5 tūkst. karių¹³.

Ši stipri bermontininkų grupė rengėsi Lietuvos teritorijoje užimti Panevėžio-Obelaitės-Eglaitės geležinkelio liniją, o vėliau ir Šiaulių-Kauno-Virbalio liniją, arba, trumpai tariant, beveik visą Lietuvą¹⁴.

PIRMIEJI BERMONTININKŲ KARIUOMENĖS VEIKSMAI LIETUVOS TERITORIJOJE

Kuršėnų miestelio užėmimas buvo kruopščiai rengiamos operacijos prieš Lietuvą pradžia. Bermontininkai rekvizavo butus ir užėmė miestelio mokyklą. Jiems padėjo Kuršėnuose buvę

11 Ten pat. P.345.

12 Braudis C. Baltikumer. Berlin, 1936. P.110.

13 Steponaitis V. Bermontininkai Lietuvoje // Mūsų žinynas. 1921. Nr.1. P.20.

14 Ten pat. P.27.

vokiečių žandarai¹⁵. Lietuvos vyriausybė ryžtingai protestavo prieš tokį įsibrovimą. Iš pradžių plk. P. Bermontas-Avalovas nebuvo suinteresuotas aštrinti santykius su Lietuvos valdžia. Bermontininkai norėjo rasti priežastį pateisinti savo veiksmus. Iš Kuršėnų į Kauną atvažiavo gen. mjr. M. Bogdanovo (M. Bogdanov) vadovaujama bermontininkų misija¹⁶. Ji įteikė Lietuvos vyriausybei pareiškimą, kuriame buvo rašoma, jog Kuršėnai užimti 6-ojo vokiečių korpuso vadui generolui R. Golcui įsakius¹⁷. Toliau gen. mjr. M. Bogdanovas prašė, kad plk. P. Virgoličiaus rinktinei būtų leista formuotis Lietuvos teritorijoje¹⁸. Lietuvos vyriausybė reikalavo bermontininkų išsikraustyti, bet to jie aiškiai nepaisė.

Tuo metu bermontininkų karinės pajėgos Lietuvoje akivaizdžiai didėjo. Rugspjūčio pradžioje Kuršėnuose apsisitojo plk. P. Virgoličiaus rinktinės štabas, kuris čia šeimininkavo lygiai taip, kaip P. Bermontas-Avalovas Mintaujoje¹⁹. Jie pirmiausia iškabino iškabą: "Verbovočnoje biuro po prijomu dobrovolcev" ("Verbavimo biuras savanoriams priimti"). Bermontininkai verbavo į kariuomenę vietinius gyventojus. Parsisamdžiusiems buvo mokamos didelės piniginės premijos ir algos (40 markių per dieną)²⁰. Siekdami įbauginti gyventojus, bermontininkai paskleidė daug atsišaukimų, kuriuose buvo grasinama, pvz.: "Visi tie, kurie nevykdys duodamų rusų valdžios įsakymų, bus be jokios atodairos šaudomi"²¹.

Kuršėnuose užėmę placdarmą, bermontininkai skverbėsi į Lietuvos gilumą. 1919 m. rugsėjo 9 d. įvyko Lietuvos kariuomenės susidūrimas su bermontininkais Radviliškio geležinkelio stotyje²². Bermontininkai netikėtai nuginklavo stoties lietuvių sargybą. Radviliškis buvo itin svarbus Lietuvos kariuomenei.

15 Klimas P. Iš mano atsiminimų. V., 1990. P.153.

16 Steponaitis V. Min. str. P.21.

17 Goltz R. Ales politischer General in Osten im 1918 und 1919. Berlin, 1936. P.159.

18 Белое дело: летопись белой борьбы. Берлин, 1927. Кн.3. С.90.

19 Lietuva 1918-1919 m. vokiečių spaudoje (surinko J. Urbšys) 1918.III.17 - 1919.IX.12 vok. kalba // Lietuvos Nacionalinė biblioteka (LNB). Rankraščių skyrius. F.15-78. L.154.

20 Skorupskis V. Kovos už Lietuvos laisvę 1914-1934. K., 1934. P.55.

21 Birontas A. Min. kn. P.60.

22 Ališauskas K. Min. kn. P.360.

Pro jį ėjo vienintelė geležinkelio linija, kuria vyko tiekimas Dau-guvos fronte su bolševikais kovojančiai lietuvių kariuomenei. Geležinkelio stotis iš pradžių buvo tvarkoma bendrai lietuvių ir vokiečių. Nesusipratimai kilo, kai tik atsirado ten bermontininkai ir panorėjo vieni tvarkyti šį geležinkelio mazgą. Lietuvos vyriausybė įsikišo į konfliktą. Santykiai tarp Lietuvos vyriausybės ir bermontininkų vis labiau aštrėjo. Provokacijos, užpuolimai vyko vienas paskui kitą. Rugsėjo 27 d. bermontininkai antrą kartą užpuolė Radviliškio stoties komendantūrą, nuginklavo sargybą, sumušė kareivius ir sunaikino raštinę. Rugsėjo pabaigoje bermontininkų kariniai daliniai užėmė Šiaulius, kur plk. P. Virgoličius įkūrė pagrindinę savo kariuomenės būstinę²³. Rugsėjo 30 d. bermontininkai užpuolė Šiaulių gimnaziją, sumušė gimnazijos vedėją A. Klupšą ir daugelį mokinių²⁴. Gimnazija buvo paversta kareivinėmis. Spalio 6 d. trečią kartą puolė Radviliškio stoties komendantūrą, sulaukė traukinių judėjimą ir suėmė geležinkelio tarnautojus. Po šio Radviliškio stoties komendantūros užpuolimo ji buvo perkelta į Linkaičius (7 km į pietryčius nuo Radviliškio)²⁵. Spalio 9 d. bermontininkai įvykdė stambiausią karinę provokaciją, užpuolė Šiaulių lietuvių karo komendantūrą²⁶. Ji buvo išvaikyta ir išplėsta. Pasijutęs visišku šeimininku užgrobtame krašte plk. P. Virgoličius pradėjo taikyti lietuviams "autonomijos provą" ("autonomijos teisę" - A.B.), kurią jis buvo pažadėjęs savo manifeste, kai atsikraustė iš Kuršėnų į Šiaulius. Tos autonomijos pripažinimas Lietuvai pasireiškė lietuviškos vėliavos nuplėšimu nuo Šiaulių apskrities valdybos, Šiaulių išdinės apiplėšimu ir 106 tūkst. auksinų pasisavinimu. Kolčakininkas, plėšęs vėliavą, pareiškė, kad tai darė plk. Virgoličiaus įsakymu (Šiaulių komendantūros nuginklavimo byla, Šiaulių apskrities valdybos Nr. 2636 raštas)²⁷.

23 Vasiliasukas A. Nepriklausomybės karas: Lietuvos kariuomenės bruožai 1918-1920 // Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (CBRS). F.205-38. L.154.

24 Steponaitis V. Šiaulių gimnazijos užpuolimas // Karo Archyvas. 1925. T.2. P.155.

25 Ališauskas K. Min. kn. P.361.

26 Petraitis J. Laisvę ginant. Chicago, 1952. T.I. P.156.

27 Birontas A. Min. kn. P.361.

Tam, kad Šiauliai atrodytų grynai rusiškas apskrities miestukas ir, kad jame nebeliktų jokių lietuviškumo žymių, plk. P. Virgoličius įsakė nuo pašto įstaigos nuplėšti iškabą su Vyčiu, o pašto valdininkams kalbėti ir siuntinėti telegramas rusiškai, grąsindamas nepaklusniuosius atleisti iš darbo. Savo atsiminimuose P. Bermontas-Avalovas smarkiai kritikavo Šiaulių komendantūros užpuolimą. Jo planas buvo gudresnis, jis iš pradžių norėjo nugalėti latvius, užimti Rygą ir tik tuomet pulti Lietuvą²⁸. Tą pačią dieną, kai plk. P. Virgoličius užpuolė Šiaulių komendantūrą, plk. P. Bermontas-Avalovas puolė Rygą.

1919 metų spalio pradžioje bermontininkų ekspansija Lietuvos teritorijoje dar labiau išsiplėtė. Išvaikę vietines lietuvių savivaldybes, nuginklavę karo komendantūras, bermontininkai užėmė Biržus, Joniškį, Šiaulius, Radviliškį, Linkuvą, Raseinius, Jurbarką²⁹. Lietuvos nepriklausomybei iškilo didžiulė, tiesiog mirtina grėsmė.

Per visą tų puolimų laikotarpį plk. P. Bermontas-Avalovas siekė, kad kuo daugiau vokiečių kareivių stotų į jo kariuomenę. Jis mokėjo žaisti žmonių jausmais. Vokiečių karių tarpe buvo populiaru Pabaltijo žemių kolonizavimo idėja, kurią dar anksčiau propagavo Geležinės divizijos vadas mjr. J. Bišofas (J. Bischof)³⁰. Todėl P. Bermontas-Avalovas 1919 m. spalio 25 d. Šiauliuose spausdintame vokiečių kareiviams skirtame laikraštyje "Deutsche Soldaten Zeitung" ("Vokiečių kareivių laikraštis") paskelbė atsisaukimą, kuriame žadėjo jo vadovaujamiems kareiviams ne tik Rusijos pilietybę, bet ir žemes kiekviename Rusijos kampe už pusę 1914 metų kainos³¹.

28 Ten pat. P.218.

29 Ten pat. P.225.

30 Grim C. Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum 1918-1919. Essen, 1939. P.271.

31 Čepėnas Pr. Min. kn. P.547.

GEN. H. A. NYSELIO VADOVAUJAMOS
ANTANTĖS MISIJOS ATVYKIMAS

*Antantės valstybių požiūris į vokiečių kariuomenės buvimą
Pabaltijyje*

Europa akylai stebėjo įvykius Pabaltijyje. Antantės valstybės buvo susirūpinusios vokiečių veiksmais šiame rajone. Jos buvo įsitikinusios, kad P. Bermonto-Avalovo pulkai - tai vokiečių kariuomenės dalis, kuri su R. Golco armija liko tik tam, kad neišleistų šių kraštų iš savo rankų. Todėl Antantės atstovai reikalavo, kad R. Golco ir P. Bermonto-Avalovo kariuomenės kuo greičiausiai išsidangintų į Vokietiją³². Anglų laikraštis "Times" tuo metu rašė:

"Keista, kad tuo momentu, kada mes (Antantė) išsikraustome savo pajėgas, vokiečiai, sakydami, kad ateinąs bolševikų viešpatavimo galas, pasišovė paskutinę akimirką vaidinti svarbiausią vaidmenį. Vokiečių kariuomenė, aprenpta vokiečių mundurais, vadovaujama avantiūristo P. Bermonto-Avalovo, nori pereiti Dauguvą ir tuo keistu keliu eiti vaduoti Petrogrado. Reikia užduoti klausimą: kieno dalykas tvarkyti rusų painiavą - Antantės ar Vokietijos? Vokiečiai yra susirūpinę milžiniškaisiais Rusijos ištekliais, o taip pat nori ir rusus (monarchistus) savo pagalba patraukti savo pusėn, o toliau drauge grasinti mums".³³

Antantės misijos uždaviniai

Sunerimusi dėl susidariusios padėties Pabaltijyje, Aukščiausioji Antantės Taryba priėmė nutarimą:

"Vokietijos vyriausybė ir Baltijos provincijose esančių vokiečių generolų nuolatinis laužymas 1918.XI.11 paliaubų sutarties 12 strp. nuostatų, patvirtintų 1919.VI.26 taikos sutarties 433 straipsniu, sukėlė daug Aukščiausiosios Tarybos protestų ir ją paskatino 1919 m. spalio 10 d. nutarti įsteigti Antantės komisiją vokiečių kariuomenės dalių išsikraustymui iš Baltijos provincijų kontroliuoti"³⁴. Jos pirmininku paskyrė gen. H. A. Nyselį (H. A.

32 Birontas A. Min. kn. P.225.

33 Ten pat. P.171.

34 Niesselis H. Min. kn. P.22.

Niessel). Pirmojo pasaulinio karo metu jis buvo karinis atstovas Rusijoje, gerai pažinojo rusus ir Rusijos reikalus. Gen. H. A. Nyselio misija turėjo nuvykti į Lietuvą ir vietoje prižiūrėti vokiečių kariuomenės dalinių evakuaciją³⁵. Antantės misijoje dalyvavo anglų, amerikiečių, italų, prancūzų, japonų ir vokiečių kariniai atstovai. Spalio pabaigoje misija iš Vokietijos atvažiavo į Lietuvą. Pastovios būstinės ji neturėjo ir iš vienos vietos į kitą važinėjo šarvuotuoju traukiniu su apsauga³⁶. Misija lankėsi Tauragėje, Šiauliuose, Radviliškyje, Mintaujoje ir kituose bermontininkų užimtose vietose.

SPALIO MĖNESĮ ĮVYKUSIŲ LIETUVOS KARIUOMENĖS KARINIŲ SUSIDŪRIMŲ SU BERMONTININKAIS APŽVALGA

Visą 1919 metų spalio mėnesį Lietuvos kariuomenė kovojo su bermontininkais. Spalio 16 d. įvyko susirėmimas su bermontininkais ties Linkuvos miesteliu³⁷. Bermontininkai užėmė Nemunėlio Radviliškį ir Biržus. Lietuviai partizanai nukovė 8 bermontininkus ir kelis sužeidė³⁸.

Spalio 17 d. Pasvalio komendantūros būrys išvijavo bermontininkus iš Biržų. Tačiau kitas bermontininkų būrys užėmė Linkuvos miestelį³⁹.

Spalio 19 d. bermontininkai užgrobė Žeimelio miestelį ir paliko ten 200 karių įgulą su 4 patrankomis⁴⁰. Vėliau į Radviliškio stotį atvažiavo šarvuotasis traukinys. Šis traukinys su didelėmis pėstininkų pajėgomis puolė Lietuvos kariuomenės dalinius abipus Radviliškio-Linkaičių geležinkelio. Įvyko didelės kautynės. Lietuviai pasitraukė Paežerių, Linkaičių, Žinėnų ir Varnionių link. Buvo sužeisti 2 karininkai ir 6 kareiviai. Kautynėse žuvo 2 kareiviai ir 13 dingo be žinios⁴¹. Bermontininkų žu-

35 Ten pat. P.22-23.

36 Ališauskas K. Karas su bermontininkais // Karys. 1939. Nr.55. P.71.

37 Birontas A. Min. kn. P.228.

38 Petraitis J. Mūsų žygiai. Atsiminimai. K., 1935. P.124.

39 Vėgėlis J. Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais // Karo Archyvas. 1925. T.2. P.202.

40 Ruseckas Pr. Savanorių žygiai. Nepriklausomybės karų atsiminimai. K., 1937. P.192.

41 Vėgėlis J. Min. str. P.208.

vo daugiau, nes jie į ataką ėjo girti⁴².

Spalio 22 d. bermontininkai paleido šarvuotuosius traukinius Linkaičių-Šeduvos ir Linkaičių-Baisogalos geležinkelio linijomis⁴³. Nuo Šeduvos traukinį greitai atmušė lietuvių kariuomenė. Kitas Baisogalos link važiuojęs traukinys pasistūmėjo gerokai toliau, bet jį apšaudė lietuvių artilerija ir sugadintas traukinys turėjo grįžti. Vakare jis bandė antrą kartą pulti, bet, vėl lietuvių apšaudytas, pasitraukė atgal. Per abi kautynių dienas žuvo 2 mūsų karininkai ir buvo sužeista 12 kareivių bei 3 karininkai, o 30 kareivių dingo be žinios.

Spalio 30 d. bermontininkų ir Lietuvos vyriausybės atstovų konferencija Šiauliuose ir jos nutarimas.

Antantės misijos atvykimas į Lietuvą laikinai sustabdė kovos veiksmus. Spalio 30 d., gen. H. A. Nyseliui tarpininkaujant, įvyko Lietuvos vyriausybės atstovų ir bermontininkų konferencija⁴⁴. Ji turėjo išspręsti tris pagrindinius klausimus:

1. Vokiečių kariuomenės evakuacija iš Lietuvos.
2. Demarkacijos linijos nustatymas tarp lietuvių ir bermontininkų, siekiant palengvinti vokiečių kariuomenės evakuaciją iš Lietuvos.
3. Lt. V. Rimavičiaus suėmimas spalio 26 d. Raseiniuose.

Konferencijos metu buvo nutarta:

1. Vokiečiai evakuos savo kariuomenę iš Lietuvos iki lapkričio 14 d.⁴⁵
2. Vokiečių evakuacijai iš Lietuvos palengvinti buvo nustatyta demarkacijos linija. Vokiečiai turėjo laikytis šios linijos: Latveniškių dvaras - Rimdžiūnai - Minelgiai - Lygumai - Aukštelkai - Vališkiei (prie Radviliškio) - Jaugėlai - Šiaulėnai - Šiluva - Dumšiškiai (2 km į šiaurės vakarus nuo Raseinių) - Eržvilkas. Lietuviai turėjo laikytis linijos: Pašvitinys - Vilūnai-

42 Birontas A. Min. kn. P.228.

43 Ten pat. P.229.

44 Ladyga K. Kaip lietuviai kariavo // Keleivis. 1921. Nr.27. P.8.

45 Steponaitis V. Bermontininkai Lietuvoje // Mūsų Žinytas. 1921. T.I. P.64.

čiai - Vismantai - Užuožeriai - Sedūnai - Karčemos - Ilguočiai - Žilėnai - Varnionys - Daujočiai - Kunigiškiai (į šiaurę nuo Šaukoto) - Žaiginys - Dvareliškiai - Girkalnis - Beržinė (9 km į šiaurės vakarus nuo Smalininkų)⁴⁶.

3. Ltn. V. Rimavičių buvo nutarta tuojau paleisti, kas buvo įrašyta į sutartį. Tačiau lietuvių kariuomenės štabas gavo pranešimą, kad ltn. V. Rimavičius nušautas, jam "mėginant pabėgti"⁴⁷.

Vokiečių evakuacija sutartu laiku nebuvo įvykdyta. Viskas liko taip, kaip buvo nutarę gen. R. Golcas ir plk. P. Bermonatas-Avalovas dar spalio pradžioje⁴⁸. Demarkacijos linija susidarė tik viduriniame ir pietiniame bermontininkų fronto bare. Šiaurėje, Biržų apskrityje ir Pasvalio fronto ruože, bermontininkai nesitraukė į sutartą liniją⁴⁹.

LIETUVOS IR BERMONTININKŲ SANTYKIAI IKI LAPKRIČIO 14 DIENŲS - OFICIALAUS VOKIEČIŲ EVAKUACIJOS IŠ PABALTIJO TERMINO

Lietuvos kariuomenės koncentracija bermontininkų fronte

Bermontininkai ne tik nevykdė savo įsipareigojimų, bet, atvirkščiai, jų daliniai įnirtingai puolė dar net Rygą. Anglų karo laivyno artilerijos remiamiems latviams pavyko tą puolimą atremti⁵⁰. 1919 metų lapkričio pradžioje latvių kariuomenė perėjo į kontrpuolimą ir privertė bermontininkus pasitraukti nuo Dauguvos⁵¹.

Lietuvos vyriausybė galėjo pasinaudoti tokia sunkia bermontininkų padėtimi. Ji nutarė likviduoti bermontininkus Lietuvoje. Buvo pakeista kariuomenės vadovybė. Spalio 9 dieną

46 Ten pat. P.65.

47 Steponaitis V. Karininko Rimavičiaus nužudymo byla // Karo Archyvas. 1926. T.3. P.79.

48 Goltz R. Meine Sedung in Finland und im Baltikum 1918-1919. Leipzig, 1920. P.225.

49 Vėgėlis J. Min. str. P.205.

50 Goltz R. Min. kn. P.193.

51 Ališauskas K. Pirmieji nepriklausomybės kovų žygiai. 1939. P.90.

plk. Pranas Liatukas buvo pakeltas generolu ir paskirtas vyriausiuoju karo vadu, drauge jis ėjo ir krašto apsaugos ministro pareigas⁵². Spalio 12 d. jis paskyrė 1-osios brigados vadą plk. ltn. Kazį Ladigą bermontininkų fronto vadu. Į frontą atvyko dideli Lietuvos kariuomenės pastiprinimai. Iš bolševikų fronto buvo prieš bermontininkus pasiųstas 4-asis pėst. pulkas, vėliau ir 6-asis pėst. pulkas (Marijampolės batalionas), iš Kauno - 7-asis pėst. pulkas (Kauno batalionas) ir 5-asis pėst. pulkas (Vilniaus batalionas)⁵³.

P. Bermonto-Avalovo diplomatų siekimas atitolinti karinį konfliktą su Lietuva

P. Bermontas-Avalovas, matydamas, kad Lietuvos kariuomenės koncentracija prieš bermontininkus sparčiai vyksta, ir suprasdamas pavojų būti apsuptam bei atskirtam nuo savo bazės Vokietijoje, lapkričio 10 d. pasiuntė delegaciją į Lietuvos kariuomenės štabą Baisogaloje⁵⁴. Delegaciją sudarė pirmininkas K. Ziminas (K. Zimin), inžinierius N. Iljinas (N. Iljin), susisiekimo skyriaus valdytojas plk. A. Šneidemanas (A. Schneidemann). Tai buvo P. Bermonto-Avalovo tarybos pareigūnai, save vadinę "členy sovieta pravlenija pri komandujuščim zapodnoj dobrovolčeskoj armijei" (valdymo tarybos prie vakarų savanorių armijos vado nariai). Juos priėmė fronto vadas plk. ltn. K. Ladiga, kuriam jie pareiškė, kad norį išsiaiškinti bermontininkų santykius su lietuviais, vokiečiams iš Lietuvos pasitraukus. Savo kalboje delegacijos nariai nurodė, kad jų tikslas esąs kova su bolševikais ir Rusijos atkūrimas. Gandai, kad bermontininkai atsinešę su savi mi senąją rusų tvarką, esą klaidingi. Platinami atsišaukimai, kad nesą nei Latvijos, nei Lietuvos, o tesanti tik viena nedaloma Rusija, yra tik provokacija. Delegacija prašė, kad būtų leista naudotis Šiaulių - Panevėžio - Daugpilio ir Šiaulių - Pažerio - Lauksargių geležinkelio linijomis. Svarbiausi reikalai, kaip teigė delegacijos nariai, esą geležinkelių ir maisto klausimai, dėl kurių

52 Ten pat. P.91.

53 1919 m. spalio 15 d. Lietuvos vyriausiojo karo vado įsakymas // Lietuvos valstybinis archyvas (LVA). F.929. Ap.3. B.18. L.157.

54 Birontas A. Min. kn. P.88-92.

būtinai reikėtų susitarti⁵⁵. Fronto vadas plk. ltn. K. Ladiga surašė pasikalbėjimo turinį ir lapkričio 11 d. išsiuntė jį į Kauną⁵⁶. Lietuvos vyriausybė nekreipė dėmesio į bermontininkų prašymus ir reikalavo tik vieno: kuo greičiausiai išsikraustyti iš Lietuvos.

1919 m. lapkričio 14 d. baigėsi terminas, skirtas vokiečių kariuomenei apleisti Lietuvą, kaip buvo numatyta spalio 30 d. sutartyje. Tačiau išvyko tik maža jos dalis. Plk. ltn. V. Dybičo (V. Diebitsch) brigados, kurioje buvo apie 3 tūkst. karių, tik kai kurios kuopos pakluso ir iškeliavo⁵⁷. Paskutinis transportas išvažiavo lapkričio 15 d. Tačiau tuo pačiu metu iš Rytprūsių pas P. Bermontą-Avalovą atvyko daugiau vokiečių ir ten nelaisvėje buvusių rusų karių.

Spalio 30 d. sutartyje buvo pabrėžta, kad tos kariuomenės dalys, kurios iki skirto laiko neišvyks iš Lietuvos, nebus laikomos vokiečių kariuomene⁵⁸. Štai ką apie tai rašė vokiečių laikraštis "Deutsche Allgemeine Zeitung" (1919.XI.15):⁵⁹

"Krašto apsaugos ministerija skelbia įsakymą, kuriuo sekančios kariuomenės dalys išskiriamos iš vokiečių valstybės sudėties ir tų dalių reikalavimų neturi pildyti valdžios įstaigos:

1. Geležinė divizija.
2. Baltų krašto grupės štabas su Baltų krašto šaulių štabu ir Šaulių pulko antru batalionu; Wikmano bodeniečių puolamasis batalionas; V. Medemo, V. Jeno, Rieckhofo, Widemanno, Stever, Grimo, Schwiewederio, Geetze laisvi daliniai; taipgi pionierių kuopa ir Baltų krašto (Landeswehro) ryšių eskadronas.
3. Plehves grupės štabas su antruoju gvardijos rezervo pulku, kurio sudėtyje yra pirmo lauko gvardijos artilerijos pulko dalis, Hilmanno ir Golgingeno eskadronai, jegerių savanorių korpusas, gvardijos divizijos telefono ir bevielio telegrafo kuopa.

55 Ten pat. P.219-220.

56 Bermontininkų fronto vado lapkričio 11 d. slaptoji telefonograma // LVA. F.929. Ap.3. B.24. L.23.

57 Schroder R. Die sachsische Freiwilligen Truppen in Litauen 1919. Berlin, 1933. P.90.

58 Ruseckas Pr. Karo žygiai. III d. Veiksmai prieš bermontininkus. 1939 m. // CBRŠ. F.12-3386. L.20.

59 Birontas A. Min. kn. P.51.

4. Kariuomenės aviacijos būriai Nr. 34, 37, 38 ir 101.

5. Rosbacho kariuomenės dalys.”

P. Bermonto-Avalovo armijoje rusai sudarė du korpusus:

1-asis savanorių korpusas, kuriame buvo 4 pėstininkų pulkai, artilerijos, pionierių, raitelių ir aviacijos daliniai. Iš viso apie 8 tūkst. karių. Korpuso vadas buvo rusų gvardijos plk. V. Potockis (V. Potockij). Korpusas stovėjo Latvijoje, Mintaujos apilinkėse.

2-asis savanorių korpusas buvo mažesnis. Jį sudarė vienas šaulių pulkas, artilerijos, raitelių ir karo technikos dalys. Iš viso 3-4 tūkst. karių. Korpuso vadas buvo žandarmerijos plk. P. Virgoličius. Korpusas stovėjo Šiaulių apylinkėse⁶⁰.

P. Bermonto-Avalovo armijoje buvo 40 tūkst. vokiečių ir 11-12 tūkst. rusų karių. Vokiečiai buvo daugiausia Pirmojo pasaulinio karo dalyviai, o dauguma rusų - per tą karą patekę į vokiečių nelaisvę. Skaičiumi P. Bermonto-Avalovo armija buvo nedaug didesnė už bendrą lietuvių ir latvių kariuomenę, bet geriau ginkluota.

LIETUVOS IR LATVIJOS KARIUOMENIŲ PAJĖGOS BERMONTININKŲ FRONTE

Tuo laiku Lietuvos kariuomenėje buvo apie 25 tūkst. karių. Beveik tokį patį skaičių turėjo latviai. Kovodami prieš bermontininkus, lietuviai galėjo prieš juos išstatyti apie 12 tūkst. karių. Bermontininkų fronte buvo sutelktos visos geriau organizuotos kariuomenės dalys. Kaip latviai, taip ir lietuviai neturėjo saugaus užnugario. Latviai laikė frontą prieš rusų bolševikus Vidzemėje. Lietuviams teko kovoti ne tik su bolševikais, bet ir saugotis lenkų puolimo bei galimo lenkų sukilimo Lietuvoje⁶¹. Lietuviai ir latviai buvo blogiau aprūpinti karine technika. Palyginti su bermontininkais jie turėjo mažiau artilerijos, kulkosvaidžių, aviacijos, ryšių ir transporto priemonių. Lietuvos kariuomenė stokojo karininkų⁶².

60 Ališauskas K. Min. kn. P.391

61 Skipitis R. Nepriklausomą Lietuvą statant. Chicago, 1961. P.118.

Vokiečiams oficialiai evakavus savo kariuomenę, bermontininkai irgi nustojo žymios paramos. Tai labai greitai atsiliepė jų karinei galiai. Latvių kariuomenė sumušė vokiečius ties Dauguva, atstūmė juos nuo Rygos ir lapkričio 17 d. jau buvo netoli Mintaujos⁶³. P. Bermontui-Avalovui nieko daugiau nebeliko, kaip pereiti vokiečių globon. Lapkričio 15 d. vokiečių komisaras viceadmirolas S. Hofmanas (S. Hofmann) pranešė:

"Rusų vakarų armijos vadas (P. Bermontas-Avalovas - A.B.) šiandien su visa savo armija perėjo generolo fon W. Eberhardto žinion, kuris iš savo pusės padarys viską, kad tvarkingai atlikti jų evakuaciją"⁶⁴.

Gen. R. Golzą pakeitęs V. Eberhardtas (W. Eberhardt) paėmė savo globon P. Bermonto-Avalovo armiją. Apie tai Lietuvos vyriausybei pranešė gen. H. A. Nyselis⁶⁵. Lietuvos vyriausybė savo ruožtu pareiškė, kad, jeigu likusieji vokiečiai pačios vokiečių valdžios yra laikomi dezertyrais, tai svetimoje teritorijoje jie turi būti nuginkluoti ir išsiųsti į Vokietiją. Lietuvos kariuomenei iškilo gyvybiškas reikalas likviduoti plėšikaujančią ir Lietuvos gyventojus terorizujančią okupantų kariuomenę.

RADVILIŠKIO KAUTYNĖS - SUDĖTINĖ ŠIAULIŲ OPERACIJOS DALIS

Šiaulių operacijos rengimas

Lapkričio 18 d. fronto vadas plk. ltn. K. Ladiga sušaukė dalinių vadus į savo štabą Baisogaloje, paaiškino susidariusias sąlygas ir, pasiėmęs sau visą atsakomybę, be vyriausybės žinios davė įsakymą pulti bermontininkus⁶⁶. Pagrindinis puolimo tikslas - išvyti bermontininkus iš Lietuvos. Pirmiausias uždavinys buvo paimti Šiaulius. Dalių vadai gavo slaptą operacinį įsakymą Nr.7⁶⁷.

62 Petraitis J. Mūsų žygiai. Atsiminimai. Hamilton, 1961. P.219.

63 Goltz R. Min. kn. P.98.

64 Сиполс В. Зарубежная интервенция в Латвии // За советскую родину. Рига, 1961. С.121.

65 Niesselis H. Min. kn. P.140.

66 Birontas A. Min.kn. P.232.

Jame buvo nurodyta:

"Priešas yra riboje: Suostas - Saločiai - Žeimelis - Kriukai - Pašvitinys - Lygumai - Stačiūnai - Aukštelkai - Kauliniai - Radviliškis - Jaugėlai - Šiaulėnai - Tytuvėnai - Šiluva - Lyduvėnai - Viduklė - Jurbarkas. Žymesnės priešojėgos sutelktos Mintaujos, Joniškėlio ir Šiaulių apylinkėse.

Uždaviniai dalims:

1. 4 pėst. pulkas, 3 baterijos būrys, 1 husarų eskadrono būrys, sprogdintojai ir pionieriai. Susitelkti Derveliuose. Pulti kryptimi: Kauksnujai, Kutaičiai, Stačiūnai, Degučiai, Sereikiai, Nairiai. Sustoti riboje: Meškuičiai-Noreikiai-Gavėnaičiai. Užkirsti Joniškio-Šiaulių plentą. Žvalgyti šiaurės rytų kryptimi.
2. 2 pėst. pulkas, 3 baterijos būrys, 2 eskadrono būrys, sprogdintojai, pionieriai. Susitelkti Verduliuose. Pulti pagrindine kryptimi: Gražioniai, Birjočiai, Šniūraičiai, Gudeliai ir paimti Šiaulius. Iš kairės pagal geležinkelį Radviliškis-Šiauliai sustiprintai žvalgyti. Išvijus priešą iš Šiaulių, iki tolimesnio įsakymo sustoti riboje: Šapnagiai-Sutkūnai-Toliočiai. Saugoti kelius iš šiaurės vakarų.
3. Geležinkelių kuopai, priešui pasitraukus, taisyti geležinkelius.
4. Vietos šauliams partizanams ardyti kelius ir ryšius, kiek galint kenkti priešojėgnugariui.
5. 1 pėst. pulkas, 4 baterijos būrys, 1 husarų eskadrono 2 būrys, sprogdintojai ir pionieriai - atsargoje Prastavonyse, Žilionyse-Ilguočiuose. Priešui pasitraukus, pulkas turi susitelkti ir per Radviliškį žygiuoti Šiaulių link.
6. Žygiuojančios voros deda pastangas tarpusavy išlaikyti ryšį.
7. Puolimo pradžia lapkričio 21 d. 3 val., bet apie tai dalinių vadams bus pranešta atskiru įsakymu lapkričio 20 d."

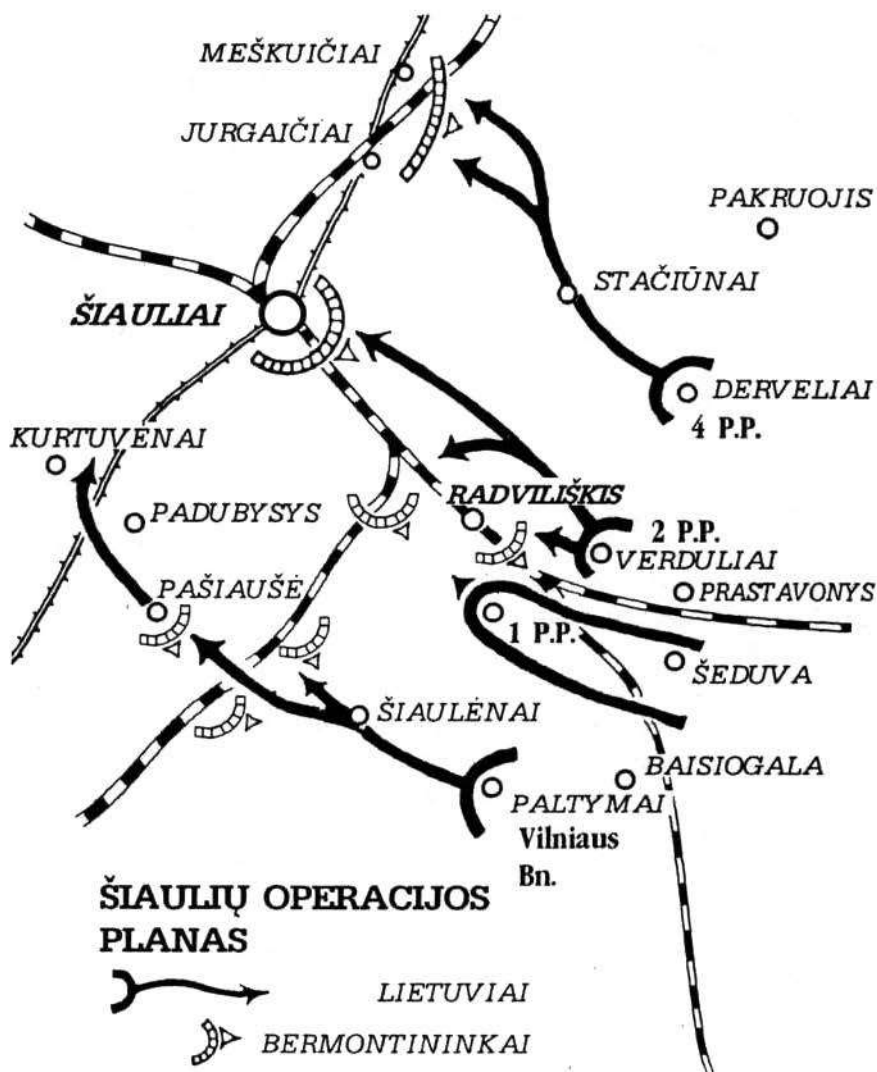
2-ojo pėst. pulko vado plk. V. Grigaliūno-Glovackio įsakymas

Sunkiausias uždavinys teko 2-ajam pėst. pulkui - paimti Šiaulius ir Radviliškį. Kadangi operacijos įsakymas buvo duotas lapkričio 18 d., o puolimas turėjo prasidėti lapkričio 21 d., tai li-

67 Bermontininkų fronto vado 1919 m. lapkričio 19 d. slaptas operacinis įsakymas Nr.7 // LVA. F.929. Ap.3. B.29. L.18.

ko pora dienų laiko dalinių vadams pasiruošti, kaip geriau įvykdyti uždavinį⁶⁸.

2-ojo pėst. pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis su-

Schema Nr. 1 "Šiaulių operacijos planas"

(Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920.

T.I. Čikaga, 1962. P.401.)

kvietė pasitarimą su savo artimaisiais padėjėjais - batalionų vadais⁶⁹. Buvo svarstomas Radviliškio puolimo planas. Radviliškis turėjo strateginę reikšmę, kaip svarbus geležinkelio mazgas, kuriuo vyko susisiekimas tarp Kauno ir bolševikų fronte esančios lietuvių kariuomenės. Be to, bermontininkai miestelyje sutelkė didelius ginklų, šaudmenų, amunicijos sandėlius. Radviliškio dvare buvo angarai su karo lėktuvais⁷⁰.

Radviliškyje išsidėstė didelės bermontininkų pajėgos. 2-ojo pėst. pulko žvalgybos duomenimis, lapkričio 16 d. miestelyje buvo 400 vokiečių ir 3 baterijos. Radviliškio dvare - dar viena baterija, Kutiškiuose - 20 karių, Mankiškiuose - 50, Aukštelkuose - 60, Gražionyse - apie 100. Be to, lapkričio 17 d. Jaugėluose buvo 37 kariai su 2 kulkosvaidžiais, Daugėlaičiuose - 30, Nirtaičiuose - 50 su 3 kulkosvaidžiais⁷¹.

Visi minėti bermontininkų daliniai buvo vokiečių dalys: Maltzano batalionas iš "Deutsches Legion", sustiprintas dar kelių smulkių padalinių⁷². Reikia manyti, kad, operacijai prasidėjus, iš aplinkinių kaimų vokiečiai susitelkė Radviliškyje, nes 1-ojo pėst. pulko reliacijoje buvo pasakyta, kad, pagal surinktas iš belaisvių žinias, Radviliškio bare buvo 800-1000 žmonių, 10-12 artilerijos pabūklų, daug kulkosvaidžių, minosvaidžių ir bombosvaidžių⁷³.

Surinkę visus duomenis ir apsvarstę susidariusią padėtį, 2-ojo pėst. pulko karininkai pasitarimo metu nusprendė, kad Radviliškį puls pirmasis batalionas, vadovaujamas mjr. V. Motiejūno-Valevičiaus. Pirmajame batalione buvo daug kareivių, bet trūko karininkų⁷⁴. Stipresnius karinius vienetus plk. V. Grigaliūnas-Glovackis paskyrė Šiauliams užimti. Toks pulko vado nuta-

68 Zaskėvičius P. Pro Patria // Mūsų Žinynas. 1928. Nr.45. P.901.

69 Radviliškio kautynės // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1961. T.24. P.165.

70 Birontas A. Min. kn. P.253.

71 1919 m. lapkričio 16 d. 2-ojo pėst. pulko žvalgybos pranešimas pulko vadui // LVA. F.514. Ap.1. B.26. L.209.

72 Ten pat. L.210.

73 1919 m. lapkričio 21 d. 1-ojo pėst. pulko žvalgybos raportas pulko vadui // Ten pat. F.513. Ap.2. B.3. L.102.

74 Lietuvos kariuomenės savanorio Juozo Arlausko atsiminimai apie 1919 m. kovas ties Šiauliais ir Radviliškio. 1937 // CBRS. F.193-13. L.2.

rimas, kaip parodė tolesni įvykiai, turėjo neigiamus padarinius. Uždavinio vykdymui plk. V. Grigaliūnas-Glovackis įsakė:⁷⁵

Pirmojo bataliono vadui mjr. J. Motiejūnui-Valevičiui pulti ir užimti Radviliškį, kurį užėmus, per Mankiškius ir Šilėnus žygiuoti į Šiaulius.

Antrojo bataliono vadui mjr. K. Ramanauskui iš Sedūnų žygiuoti iki Žironų ne keliais, o per laukus, toliau Jukniškių-Jankūnų-Bacionių-Leškių kryptimi pulti Šiaulius.

Trečiojo bataliono vadui kpt. J. Petruičiui pulti kryptimi: Gražioniai, Birjočiai, Šniūraičiai, Gudeliai, Aleksandrija, Gubernijos dvaras, kurį užėmus, išstatyti užtvargas Šapnagių, Sutkūnų kaimuose; saugoti kelius iš šiaurės.

Pulko mokomajai rezervo kuopai, mjr. Pr. Mačiulio vadovaujama, žygiuoti nurodytu pirmajam batalionui keliu Karčemos-Radviliškis-Šilėnai. Šiauliuose sustoti prie geležinkelio stoties.

3-osios baterijos būriui lapkričio 21 d. 3 val. pradėti šaudyti į bermontininkų pozicijas prie Radviliškio.

2-ojo husarų eskadrono būriui saugoti dešinįjį sparną ir žygiuoti kryptimi Aukštelkai-Mažaičiai-Šilėliai-Žeimiai. Sustoti Domanų kaime.

Pulko vadavietė - Verdulių dvare, bet vėliau, kautynių metu, perėjo į Karčemų kaimą. 2-ajame pėst. pulke buvo 1 600 kareivių ir 39 karininkai.⁷⁶

2-ojo pėst. pulko pirmojo bataliono uždavinys - pulti Radviliškį
Pirmojo bataliono vadas mjr. J. Motiejūnas-Valevičius Karčemų kaime susirinkusiems kuopų vadams pateikė šį uždavinį:⁷⁷

1-ajai kuopai pulti palei Karčemų-Antanavos-Radviliškio vieškelį.

2-ajai kuopai pulti 1-osios kuopos dešinėje Vališkių, Radviliškio kryptimi.

75 1919 m. lapkričio 19 d. 2-ojo pėst. pulko vado įsakymas // LVA. F.514. Ap.1. B.13. L.129.

76 1919 m. lapkričio mėn. 2-ojo pėst. pulko kareivių atkėlimas, iškėlimas, komandiravimas ir prikmandiravimas // Ten pat. B.26. L.163.

77 1919 m. 2-ojo pėst. pulko istorijos medžiagos nuorašų ir juodraščių byla // Ten pat. L.148.

3-ajai kuopai pulti 1-osios kuopos kairėje, palei geležinkelį. Puolančias kuopas turėjo remti 3-asis baterijos būrys (kpt. J. Giedraitis).

Puolimas prasidėjo lapkričio 21 d. 3 val. Pirmojo bataliono vadas tikėjosi, jog Radviliškį pavyks lengvai paimti, todėl puolė tiesiai atvira vietoje, nedarydamas didesnių apėjimų manevro⁷⁸. Apie 4 valandą papūtė šaltas vėjas ir pradėjo snigti. Matomumas labai pablogėjo, todėl artilerija negalėjo tinkamai paremti puolančiųjų. 1-osios kuopos ltn. P. Urbakoniui pavyko užimti stačiatikių kapines, esančias prie vieškelio, netoli miestelio. 3-osios kuopos ltn. S. Oželis su kareivių būriu įsiveržė į Radviliškį. 2-oji kuopa, sutikusi stiprią priešų ugnį, nukrypo į dešinę, neišlaikė ir sugulė. Bermontininkai svaidė daugybę raketų ir be atodairos šaudė iš šautuvų bei kulkosvaidžių, minosvaidžių ir pabūklų⁷⁹. Jie kontratakavo ltn. S. Oželio būrį. Nakties tamsoje susimaišė lietuviai ir bermontininkai. Ltn. S. Oželis buvo mirtinai sužeistas. Būrys su nuostoliais atsitraukė iš miestelio į miškelį, kur buvo sustojusi 3-oji kuopa. 1-oji kuopa neatsilaikė prie kapinių, ltn. P. Urbakonis žuvo, kuopos vadas St. Puzinas buvo sužeistas, ir kuopa pasitraukė Karčemų kaimo linkui. 2-oji kuopa taip pat netvarkingai atsitraukė į Vališkių kaimą⁸⁰.

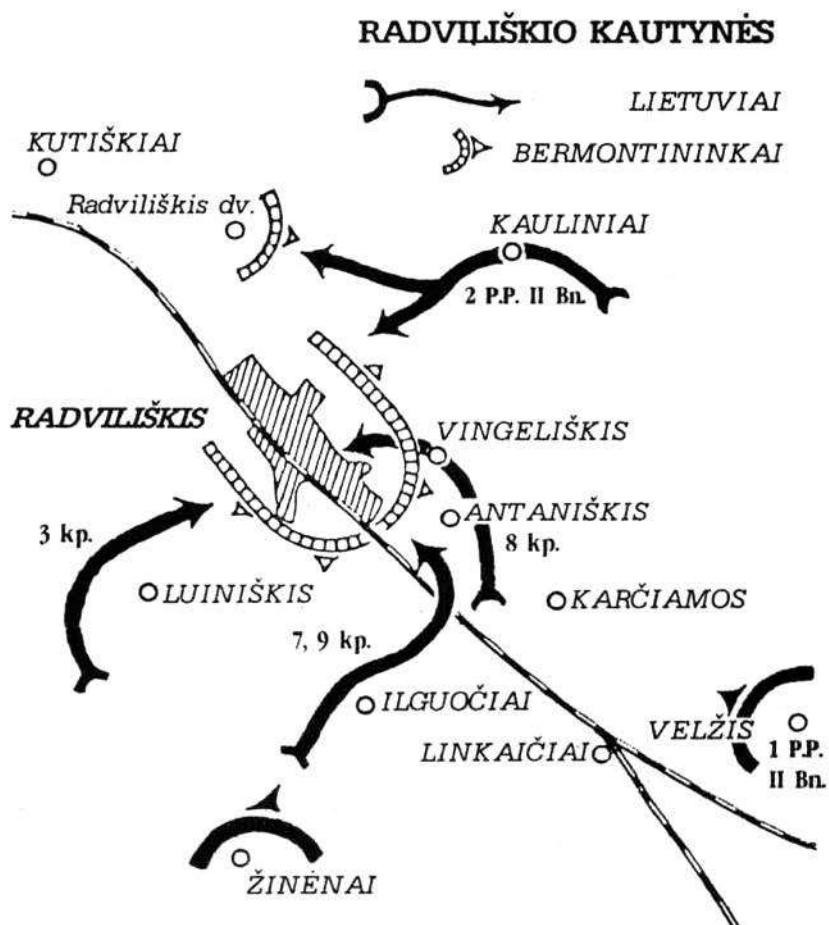
Išaušus 9 valandą 1-asis batalionas pakartojo puolimą, bet vėl nesėkmingai, ir patyrė daug nuostolių. Bermontininkai labai smarkiai šaudė, tuo tarpu 3-osios baterijos ugnis buvo silpna. Pagrindinės nesėkmės priežastys atsispindėjo 2-ojo pėst. pulko vado plk. V. Grigaliūno-Glovackio ataskaitoje:

„Pirmas batalionas, turintis tokią svarbią užduotį, kaip puolimą ant Radviliškio, ne visai pilnai įsigilino į šios užduoties svarbumą, dėl ko visi kuopų vadai nelaikė ryšių tarp savęs. 2-os ir 3-os kuopų vadai nepasirūpino gerais kelvedžiais, o vadas 3 kuopos laiku nedavė pagalbos savo jaunesniam karininkui S. Oželiui, jau įsiveržusiam į Radviliškį, dėl ko paskutinis buvo už-

78 Dulcė L. Bermontininkai ir Radviliškio kautynės // *Karys*. 1938. Nr.34. P.949.

79 Lietuvos kariuomenės savanorio Juozo Juodaičio 1919 m. atsiminimai apie kovas ties Radviliškio. 1937 // *CBRS*. F.193-88. L.I.

80 Mačiulis R. Pirmaisiais 2 pėst. pulko metais // *Karys*. 1962. Nr.4. P.402.

Schema Nr. 2 "Radviliškio kautynės"

(Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920. Čikaga, 1962. P.403).

muštas. 2 kuopos vadas paklydo su kuopa ir nepulė laiku ant miestelio"⁸¹.

Puolimo metu 1-asis batalionas turėjo didelių nuostolių:

81 1919 m. lapkričio 25 d. 2-ojo pėst. pulko vado įsakymas Nr.338 // LVA. F.514. Ap.1. B.13: L.296.

žuvo 2 karininkai (ltn. S. Oželis ir ltn. P. Urbakonis), 3 karininkai sužeisti (bataliono vadas mjr. J. Motiejūnas-Valevičius, 1-osios kuopos vadas St. Puzinas ir kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis). Kareivių žuvo 14, sužeisti buvo 32, pateko į nelaisvę 10, dingo be žinios 24, pabėgo 6.⁸²

2-ojo pėst. pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackas atvyko į Karčemų kaimą, kur sužinojo apie 1-ojo bataliono nesėkmę. Tuo tarpu 2-asis batalionas užėmė Jankūnus ir Šilėnus. 3-iasis batalionas užėmė Gudelius⁸³.

Lapkričio 21 d. 12 val. plk. V. Grigaliūnas-Glovackas pranešė fronto vadui plk. ltn. K. Ladigai apie nesėkmingas kautynes prie Radviliškio⁸⁴.

1-ojo pėst. pulko atvykimas į Radviliškio karo veiksmų barą

Fronto vadas nutarė pagelbėti 2-ajam pėst. pulkui, kad jis galėtų paimti Radviliškį, tam išskirdamas 1-ąjį pėst. pulką. Jo vadas mjr. V. Skorupskis įsakė savo pavadootojui mjr. V. Šaudziui su antruoju ir trečiuoju batalionais vykti į Velžių kaimą. Lapkričio 21 d. 17 val. mjr. V. Šaudzis atvyko į Karčemų kaimą ir susitiko su 2-ojo pėst. pulko vadu plk. V. Grigaliūnu-Glovackiu⁸⁵. Buvo paruoštas naujo puolimo planas. Antrą kartą puolant, turėjo dalyvauti gerokai didesnės jėgos negu lapkričio 21 d., būtent 1-ojo pėst. pulko trečiasis batalionas, dalis pirmojo bataliono (3-ioji kuopa), 4-oji baterija, 2-ojo pėst. pulko pirmasis batalionas, mokomoji kuopa ir 3-ioji baterija.⁸⁶

Kiek gi lietuviai turėjo pajėgų lapkričio 22 dienos kautynių išvakarėse?

1-ojo pėst. pulko savaitinėse (XI.20-XI.27) žiniuose apie žmonių ir ginklų sudėtį buvo nurodyta:⁸⁷

82 1919 m. lapkričio 26 d. 2-ojo pėst. pulko vado įsakymas Nr.339 // Ten pat. L.305.

83 Mačiulis Pr. Min. str. P.404.

84 1919 m. lapkričio 21 d. 2-ojo pėst. pulko vado raportas bermontininkų fronto vadui // LVA. F.514. Ap.1. B.26. L.401.

85 Dulke L. Min. str. P.949.

86 Ruseckas P. Karo žygiai. III d. Veiksmai prieš bermontininkus. 1939 m. // CBRŠ. F.12-3386. L.27.

87 LVA. F.513. Ap.2. B.3. L.15.

3-ojoje kuopoje - 2 karininkai, 123 rikiuotės kareiviai, 7-ojoje kuopoje - 3 karininkai, 109 rikiuotės kareiviai, 8-ojoje kuopoje - 2 karininkai, 139 rikiuotės kareiviai, 9-ojoje kuopoje - 2 karininkai, 133 rikiuotės kareiviai, 3-ojoje kulkosvaidininkų kuopoje - 2 karininkai, 83 rikiuotės kareiviai.

Reikia pažymėti, kad prie 3-iosios kuopos buvo kulkosvaidžių kuopos būrys - apie 30 žmonių ir karininkas. Vadinasi, 1-oje pėst. rinktinėje, puolusioje Radviliškį, dalyvavo apie 617 kareivių, 12 karininkų ir rinktinės vadovybė⁸⁸. Artilerijos 3-iajame ir 4-ajame būriuose buvo po porą pabūklų ir po 50-60 žmonių. 3-ajam artilerijos būriui vadovavo kar. J. Giedraitis, 4-ajam būriui - kar. K. Pečiulionis⁸⁹.

Mjr. V. Šaudzis savo rinktinai sudarė tokį puolimo planą: 8-oji kuopa puls Antanavos-Vališkių kryptimi link kapinių, vadinasi, iš pietryčių, 7-oji kuopa - iš Ilguočių, palei Jaugėlų-Radviliškio vieškelį, 3-oji kuopa - iš šiaurės vakarų Daujočių-Radviliškio kryptimi⁹⁰. Rezerve buvo 1-ojo pėst. pulko 9-oji kuopa Ilguočių kaime, 1-oji ir 2-oji kuopos Žinėnų kaime ir antrasis batalionas Velžių kaime⁹¹.

Iš šiaurės rytų pagal planą turėjo pulti mjr. Pr. Mačiulio vadovaujama mokomoji kuopa ir 2-ojo pėst. pulko pirmasis batalionas⁹². Radviliškis turėjo būti paimtas į reples (žr. schemą Nr. 2).

*Jungtinis 1-ojo ir 2-ojo pėst. pulkų karinių pajėgų puolimas
lapkričio 22 d. nuo 7 val. iki 17 val. 15 min.*

Lietuvių puolimas prasidėjo 7 valandą. Ankstesnės lapkričio 21 dienos kautynės sukėlė bermontininkus ant kojų ir privertė geriau įsitvirtinti, nes jie turėjo įsakymą, kuo ilgiau išsilaikyti

88 1919 m. 1-ojo pėst. pulko savaitinės žinios apie žmonių, arklių ir ginklų sudėtį // Ten pat. L.26.

89 Landsbergis-Žemkalnis K. Lemtingas mušis prie Radviliškio. Kovų su bermontininkais 70-mečiui (1919 m.) // Mūsų kraštas. (Radviliškis). 1989 lapkričio 21 d. P.3.

90 1919-1923 m. I pėst. pulko įvairių įsakymų ir aplinkraščių byla // LVA. F.513. Ap.1. B.16. L.28.

91 Ten pat. L.29.

92 Landsbergis-Žemkalnis K. Min. str. P.3.

Radviliškyje, kad spėtų įsikišti Antantės misija, į kuria jie anelavo, operacijai prasidėjus. Puolimui vykstant, 8 valandą 1-ojo pėst. pulko štabas persikėlė į Velžių kaimą⁹³. 8 val. 20 min. 8-oji kuopa užėmė poziciją prie Vališkių kaimo ir apšaudė Radviliškį iš kulkosvaidžių bei šautuvų. Vokiečiai atsakė iš kulkosvaidžių ir minosvaidžių⁹⁴.

Prie Radviliškio nebuvo gerų prieigų, o bermontininkai buvo įsitvirtinę kapinėse už storų akmenų sienos. Ypač daug rūpesčio puolantiems grandinėms sukėlė vėjo malūnas, stovėjęs prie kelio apie 1,5 km į pietryčius nuo miestelio⁹⁵. Vokiečiai iš ten atidengė ypač stiprią kulkosvaidžių ir minosvaidžių ugnį. Sunkiausia buvo 7-ajai kuopai. 4-osios baterijos dienyne gruodžio 22 d. rašoma:⁹⁶ "7 kuopa turėjo užimti malūną ir įeiti į priemestį ties stotimi. Rūkui kiek pakrikus, būrys atidengė greitąją ugnį į malūną ir namelį. Kai kurie vokiečiai bėgo. Juos skynė pėstininkų ugnis. Būrio ugniai padedant, nutilus priešo kulkosvaidžiui, kuopa energingu puolimu užėmė malūną, kur rado kulkosvaidį ir nusivijo priešą. Kuopoje vienas užmuštas ir vienas sužeistas. Ūmai vėl slenka rūkas. Kuopa įsiveržia priemiestin. Vokiečiai smarkiai šaudė į kuopą iš šonų, iš priemiesčio namų. Kuopa turėjo trauktis. Tačiau vis tik pasiėmė 4 kulkosvaidžius, panoramą nuo artilerijos pabūklo ir iš malūno nukabino telefoną." Taigi 7-oji kuopa buvo įsiveržusi į miestelį, bet kitų kuopų neparemta turėjo trauktis⁹⁷. 8-osios kuopos vadas, neparėmęs 7-osios kuopos, trečiojo bataliono vadui 11 val. 10 min. pranešė:⁹⁸

"Pranešu Tamstai, kad 8 kuopa visai ir nemanė nusiimti nuo pozicijos ir eiti į seną poziciją. Iš užimamos pozicijos apšaudymas labai geras. Ugnį (kulk.) palaikom. Apie užėmimą 7 kuopos Radviliškio priemiesčio aš nieko nežinau ir manau, kad 8

93 Zabulionis J. 1 pulko 7 kuopos veiksmai prieš bermontininkus // Karo Archyvas. 1938. T.10. P.502.

94 Lietuvos kariuomenės savanorio Antano Skruzdzio atsiminimai apie kovas ties Radviliškio // CBRŠ. F.193-184. L.3.

95 Dulkė L. Min. str. P.950.

96 LVA. F.513. Ap.1. B.16. L.113.

97 Ten pat. L.114.

98 1919 m. 1 pėst. pulko operatyviniai įsakymai, pranešimai ir žinios apie kovos barą // Ten pat. F.514. Ap.1. B.26. L.148.

kuopa stovi arčiau Radviliškio negu 7 kuopa. Aš sprendžiu iš to, kad kada kuopa rėkė valio, tai garsas atrodė dar toli šone Radviliškio. 8 kuopos vadas kar. Šmidtas.”

3-ioji kuopa, puolusi Radviliškį iš vakarų pusės, nuo Daujočių, taip pat neįstengė įeiti į miestą:

”Pirmo bataliono vadui 1919.XI.22, 11 val.

Pranešu, kad aš su kuopa buvau per 600 žingsnių nuo Radviliškio. Pirmyn eiti negalėjau, nes patekau į trijų kulkosvaidžių ugnį. Pragulėjau dvi valandas ir dabar vieną būrį palikau, o kiti atsitraukiam į Daujočius pietų, nes žmonės sušalę ir išalkę. 3 kuopos vadas kar. Jablonskis”⁹⁹.

Taigi iki 12 valandos bermontininkai išlaikė savo pozicijas visame gynybos ruože, o lietuvių kuopos pasitraukė į pradinės pozicijas.

12 valandą persitvarkę lietuvių daliniai vėl pradėjo puolimą. Puolimo planas ir toliau liko tas pats. Tik labai išvargusi ir nukentėjusi 7-oji kuopa buvo pakeista 9-ąja kuopa. Mjr. Pr. Mačiulio rinktinė užėmė Radviliškio dvarą ir ten sustojo. Tuo tarpu 9-oji ir 7-oji kuopa puolė kartu, viena paskui kitą. 9-oji kuopa išvijo bermontininkus iš vėjo malūno, tačiau toliau pulti nepajėgė.

”Trečio bataliono vadui 1919-XI-22 d., 13 val. 50 min.

Malūnas užimtas 13 val. 15 min. su 23 kareiviais 9 kuopos ir vienu kulkosvaidžiu. Kiti guli miške, į dešinę nuo malūno arba išsibėgiojo. Nėra abiejų 9 kuopos karininkų. Yra daug išvestų iš rikiuotės. Priešo artilerija mus stipriai apšaudė. Prašau tuojau atsiųsti 7 kuopą. Kpt. Sprangauskas.”¹⁰⁰

7-oji kuopa buvo pasiūsta, bet malūno nepriėjo.

”Pulko vadui 1919-XI-22, 14 val. 45 min.

7 kuopa malūno nepriėjo. Dalis guli pievoje, o kiti patraukė mišku į dešinę, nes priartėti prie malūno labai sunku. Marcinkevičius iš malūno apšaudė priemiestį. Iš kairės matyti žygiuojant pirmyn 3 kuopa... 3 kuopa atidengė ugnį į miestą. Kapitonas Sprangauskas.”¹⁰¹

99 Ten pat. F.513. Ap.1. B.16. L.163.

100 Ten pat. L.171.

Tuo tarpu 14 val. 30 min. 2-ojo pėst. pulko vadas gavo plk. ltn. K. Ladigos įsakymą, kad jei Radviliškis neužimtas, tai žygiavimą reikia sustabdyti¹⁰². Lietuvos kariuomenės vadovybė tai padarė aiškiai Antantės misijos reikalavimų spiriama¹⁰³. 2-ojo pėst. pulko daliniai buvo priversti grįžti į pradines pozicijas.

Tuo tarpu 1-ojo pėst. pulko kuopos tęsė miestelio puolimą. 3-ioji kuopa veikė 1,5 km nuo Radviliškio. Kpt. K. Sprangauskas su kulkosvaidžiu ir būriu kareivių išsidėstė vėjo malūne. Prie to pačio malūno buvo laukiama susirenkant 9-osios kuopos. 7-oji kuopa stovėjo į dešinę, miške prie geležinkelio¹⁰⁴. 8-oji kuopa puolė pirmyn ir vėl užėmė kapines, tačiau pateko į stiprią vokiečių artilerijos ugnį, stipriai nukentėjo ir turėjo nuo Radviliškio pasitraukti. 8-osios kuopos vadas Šmidtas buvo kontūzintas. Štai pranešimas:¹⁰⁵

„Trečio bataliono vadui. 1919-XI-22 d.

Buvom priėję prie Radviliškio. Dabar pasitraukėm į senąją poziciją. Pusė kuopos sužeistų ir užmuštų išvesta iš rikiuotės. Kuopos vadas kontūzintas. Aš priėmiau kuopos vadovavimą. Prašau nurodymų, ką veikti toliau. Jeigu galima, prašau kuo greičiau į mano barą atsiųsti kitą kuopą. Smarkiai veikia priešo bombosvaidžiai ir kulkosvaidžiai. Kar. Ambroziejus”.

Jo pranešimo kitoje pusėje užrašyta: „Laikykitės vietoje, 8 kuopa bus paminėta viena antro bataliono kuopa. Mjr. V. Skorupskis. 1919-XI-22 d. 15 val. 50 min.”¹⁰⁶

Tuo metu 9-oji ir 7-oji kuopos, puolusios kartu, priartėjo iš pietų pusės prie Radviliškio, o 3-oji kuopa įsiveržė į jį iš vakarų¹⁰⁷.

Šių kuopų kariai, nors buvo ir ne kartą nuo Radviliškio atstumti, bet degė pasiryžimu išmušti bermontininkus iš miestelio. Šį kartą lietuvių puolimas buvo itin stiprus ir veržlus. Vo-

101 Zabulionis J. Min. str. P.504.

102 Ten pat. 505.

103 Landsbergis-Žemkalnis K. Min. str. P.3.

104 Dulké L. Min. str. P.902.

105 1919 m. I pėst. pulko slaptų raštų ir įsakymų byla // LVA. F.513. Ap.2. B.3. L.71.

106 Ten pat. L.71.

107 Ten pat. L.72.

kiečiai atidengė į puolančias lietuvių voras pragarišką ugnį, bet jos narsiai veržėsi pirmyn. Patys bermontininkai vėliau liudijo, kad ši ataka buvo tarytum kazokų puolimas, kurios niekuo nesulaikysi¹⁰⁸.

7-osios kuopos vadas karininkas Zabulionis savo dienyne rašė apie šį puolimą: "9 kuopa pradėjo pulti, ašėjau paskui ją. Bet, prisiartinus prie to nelaimingo malūno, vėl reikėjo įsivelti į kautynes. Dabar nuostolių buvo daugiau, ypač 9 kuopoje. Į mus šaudė ta pati vokiečių baterija. Per miglas jos nebuvo matyti, bet ta kryptimi atidengus ugnį iš kulkosvaidžių, baterija nutilo. Kairiame sparne veikusi 3 kuopa įėjo į Radviliškį, tada ir šios kuopos (9 ir 7 kp.) iš karto pasikėlę puolė pirmyn. Buvo jau prietema, kai įėjom į Radviliškį"¹⁰⁹.

Radviliškis buvo užimtas 17 val. 15 min. 1-ojo pėst. pulko vadas mjr. V. Skorupskis gavo pranešimą:

"Pulko vadui.

Pranešu, kad 17 val. 15 min. paimtas Radviliškis. Vokiečiai pabėgo plentu link Šiaulių. 2 pėst. pulko kuopos, stovėjusios ant to kelio, pasitraukė, taigi nelaisvėn saugoti neteko. Grobio yra daug, bet dabar tamsu ir mes jo neieškom. Su manim 3, 7, 9 kuopos. Ant plento į Šiaulius pastačiau užtvarą. Kpt. Spragauskas"¹¹⁰.

4-osios baterijos dienyne apie antrąją Radviliškio puolimo fazę pasakyta: "Susitvarkius apie 14 val. vėl trečias batalionas ėjo pirmyn. Iš miesto priešas į mūsų grandines atidengė pragarišką ugnį. Pėstininkai vis artinosi, nors su aukomis. Prieš temstant pėstininkams pasisukė užimti šiaurinę pakrūmių dalį (tarp geležinkelio ir Jaugėlių, abipus vieškelio). Priešo ugnis retėjo. Temstant batalionas arčiau priėjęs puolė miestelį ir pasišviečiant raketoms valė gatves nuo vokiečių atsilikėlių. Būrys lydėjo priešą vieškeliu į Šiaulius. 17 val. Radviliškis mūsų."¹¹¹

¹⁰⁸ Lietuvos kariuomenės savanorio Adolfo Krasausko 1919 m. atsiminimai apie kovas Šiaulių, Radviliškio apylinkėse, 1937 // CBRS. F.193-104. L.2.

¹⁰⁹ Zabulionis J. Min. str. P.505.

¹¹⁰ Ruseckas Pr. Karo žygiai. III d. Veiksmai prieš bermontininkus. 1939 // CBRS. F.12-3386. L.33.

¹¹¹ Ten pat. L.34.

Iš Radviliškio 7-oji kuopa buvo pasiūsta į Radviliškio dvarą. Iš jos vado karininko Zabuljonio atsiminimų: "Miestelyje kareiviai išsisklaidė ir, kada perėjom į kitą miestelio pusę, mažai jų susirinko. Praėjus miestelį, man buvo įsakyta užimti Radviliškio dvarą..."¹¹²

8-oji kuopa pasiliko prie Vališkių; 18 val. jai įsakoma stovėti vietoje, kol ją pakeis kuri nors iš antrojo bataliono kuopų¹¹³.

Trečiąjį batalioną pakeitė antrasis batalionas. Trečiajam batalionui buvo paliepta vykti į Karčemų kaimą. Pulko vadas mjr. V. Šaudziui įsakė:

"Mjr. Šaudziui. 1919-XI-22 d. 20 val. Nr.898. Karčemos. Antrą batalioną pastatyti linijoje Kutiškis-Mankiškis-Jonaitiškis. Siųsti žvalgybą kiek galint toliau kairėn. Iš dešinės laikyti ryšį su 2 pėst. pulku. Pirmą batalioną pastatyti rezerve Radviliškyje. Trečią batalioną atsiųsti rezervan į Karčemų kaimą. Baterijai apsisistoti Radviliškyje. Visą karo grobį - pabūklus, automobilius ir t.t. - išvirti, surašyti ir paėmus stoikas (stovus - A.B.) siųsti į Šeduvą. Paskirkit vieną karininką Radviliškio komendantu... Pranešimus siųskite į Karčemų k. Mjr. Skorupskis"¹¹⁴.

Radviliškio komendantu štabas paskyrė kar. Treiderį¹¹⁵.

Laimėjimas prie Radviliškio 1-ajam pėst. pulkui kainavo brangiai. Lapkričio 25 d. brigados vado nurodyta, kad užmuštų 1-ajame pėst. pulke yra 11, sužeistų - 30, tarp kurių vienas karininkas¹¹⁶. Prie Radviliškio žuvusiųjų lietuvių karių laidotuvės įvyko lapkričio 24 ir 25 dienomis. 1-ojo pėst. pulko kariai buvo iškilmingai palaidoti Baisogalos, o 2-ojo pėst. pulko - Šeduvos kapinėse¹¹⁷.

Daugelis dalyvavusių Radviliškio kautynėse kareivių ir karininkų buvo apdovanoti ordiniais ir medaliais. Už ypatingą

112 Zabulionis J. Min. str. P.506.

113 1919 m. 1 pėst. pulko 4 baterijos karo veiksmų dienynas // LVA. F.513. Ap.1. B.16. L.65.

114 Ten pat. L.72.

115 Grudzinskas Vl. Pažintis su hermontininkais // Karys. 1966. Nr.2. P.305.

116 LVA. F.513. Ap.2. B.3. L.72.

117 Lietuvos kariuomenės savanorio Alekso Andrijaičio 1919 m. atsiminimai apie kovas Šiaulių, Radviliškio, Meškuičių apylinkėse. 1937. // CBRS. F.193-10. L.5.

narsumą mūšyje viršila J. Kazlauskas, vyr. puskarininkis B. Laurinaitis ir eilinis J. Malinauskas gavo I rūšies antrojo laipsnio Vyčio kryžių¹¹⁸.

Štai vieno iš jų apdovanojimo lapas:

"7-os kuopos vyr. pusk. Laurinaitis Baltrus. 1919-XI-22 d. kovose su bermontininkais ties Radviliškiu, puolant kuopai įtvirtintą malūną, pirmas su skyriumi puolė malūną, paėmė vieną kulkosvaidį. Pasižymėjo mūšyje narsumu, energija, pavyzdžiu. Apdovanotas I rūšies antro laipsnio Vyčio kryžium. 34 N¹¹⁹.

7-osios kuopos viršilos Jono Kazlausko apdovanojimo lapas:

"1919 m. lapkričio 22 dieną kovose su bermontininkais ties Radviliškiu, būdamas dešinio kuopos sparno viršininku, sumaniai vadovavo daliniui einant atakon, nežiūrėdamas smarkios priešo kulkosvaidžių minosvaidžių iš malūno ugnies, savo drąsa sukėlė kituose valdiniuose, dėlei ko malūnas sėkmingai buvo paimtas"¹²⁰.

Karo veiksmų prie Radviliškio sustabdymas ir karo laimikis, patekęs į lietuvių kariuomenės rankas

Užėmus Radviliškį, į miestelį atvažiavo Antantės misijos pirmininkas gen. H. A. Nyselis, kuris pareikalavo sustabdyti karo veiksmus ir pasitraukti į pradines pozicijas¹²¹. Jų reikalavimai, paremti grasinimais, turėjo būti įvykdyti.

Radviliškio mieste ir dvare bermontininkai paliko daug karo turto: ginklų, šaudmenų, amunicijos. Lapkričio 25 d. brigados vado pranešime kariuomenės vadui suskaičiuota: 7 lengvosios lauko patrankos, 1 haubica, 2 zenitinės patrankos, 10 patrankų pirmgalių, apie 100 kulkosvaidžių, 10 minosvaidžių, apie 50 tūkst. artilerijos sviedinių, 30 lėktuvų, apie 50 tūkst. lėktuvų bombų, 14 lėktuvų sparnų, 21 lėktuvų variklis, 50 propelerių, 8 automobiliai, 13 vežimų, 32 arkliai, 5 lauko virtuvės, 1 garvežys,

118 1919 m. I pėst. pulko kareivių Vyčio kryžiaus kavalieryų ypatingu narsumu pasižymėjusių sąrašas // LVA. F.513. Ap.1. B.16. L.11.

119 Ten pat. L.12.

120 Ten pat. L.12.

121 1919 m. lapkričio 25 d. bermontininkų fronto vado pranešimas kariuomenės vadui // LVA. F.929. Ap.3. B.24. L.73.

1 elektros stotis, daugybė šovinių šautuvams ir kulkosvaidžiams, 10 km kabelio, 5 lauko telefono aparatai ir daug kitokio karinio turto¹²². Į nelaisvę buvo paimti 24 bermontininkai¹²³.

Kadangi Lietuvos kariuomenė turėjo iš Radviliškio pasitraukti, tai iš anksto buvo susirūpinta karo laimikio išgabenimu į užnugarį. Šiam reikalui paskirtas 1-ojo pėst. pulko pirmasis batalionas. Jo vadas gavo tokią instrukciją:

”Mjr. Šaudziui. 1919-XI-22 d. 24 val. Nr. 1001. Karčemos.

Brigados vadas praneša, kad susidarė tokia padėtis, kad Antantė įsakė mums apleisti Radviliškį ir kitus atkovotus punktus, kad palengvintų evakuaciją vokiečiams, kurie, Antantės misijos pirmininko gen. Nyselio pranešimu, pasižada galutinai evakuotis ir visą esantį Lietuvoje ir dabar priklausantį vokiečiams turtą palikti Lietuvos valdžiai. Bet daug tikėti tuo negalima.

Todėl yra gyvas reikalas, ypač skaitantis su tuo, kad greit prireiks apleisti Radviliškį, būtinai kuo greičiausiai jį evakuoti ir išvežti viską, kas tik galima bus suspėti. Bus atsiųstos stoikos. Jūs paskirsite iš kuopų žmones, kurie tuojau kraustyti... Visus pakrautus vežimus siųskite į Karčemų dvarą, kur bus įsteigtas sandėlis. Mjr. Skorupskis”¹²⁴.

Vietos gyventojai, sužinoję, kad lietuvių kariuomenė pasitrauks iš Radviliškio, labai sunerimo. Radviliškio valsčiaus susirinkimas nusiuntė tokį prašymą į brigados štabą Baisogaloje:

”Radviliškio valsčiaus valdyba ir visuomenės atstovai, sužinoję, kad Radviliškis pateks į vokiečių rankas, prašo karinės valdžios neleisti grąžinti mus į vokiečių nelaisvę, nes šiandieninė vokiečių kariuomenė tai tikri banditai. Jie pastoviai terorizavo gyventojus. Be jokios priežasties sušaudė ramius gyventojus Pranevičių ir Jankevičių. Atiminėjo iš žmonių gyvulius, mėsą, javus, pinigus. Vokiečių kareiviai mušė žmones ir daugeliui atimta sveikata. Nurodytų dalykų patvirtinimų yra begalės. Vietos gyventojai prašo varyti šalin vokiečius bermontininkus.

(Pasirašė) Simanavičius, Šliogeris, kunigas Jasienskis”¹²⁵

122 Niesselis H. Min. kn. P.140.

123 1919 m. 1 pėst. pulko istorijos medžiagos nuorašų ir juodraščių byla // Ten pat. F.513. Ap.2. B.3. L.95.

124 Ten pat. Ap.1. B.16. L.70.

Lietuvių kariuomenė lapkričio 23 dieną vis dėlto turėjo palikti Radviliškį. Iš miestelio buvo išvežtas visas paimtas karo laimikis. 4-osios baterijos būrys lapkričio 23 d. 7 val. sutiko kariuomenės dalis, apleidusias Radviliškį. Su jais judėjo vietos gyventojai su vežimais, gabenančiais karo laimikį į traukinį ir į lietuvių kariuomenės užnugarį¹²⁶.

Lietuvos kariuomenės karo veiksmai kituose fronto rajonuose ir karo veiksmų sustabdymas Šiaulių bare

Lapkričio 21 dieną pradėta Šiaulių operacija Lietuvos kariuomenei buvo sėkminga. 5-asis pulkas atakavo bermontininkus Šiaulių-Daugėlaičių ruože, o priešui pasitraukus, išsprogdino Šiaulių-Tauragės geležinkelio liniją ir užėmė Kurtuvėnus. 4-asis pėst. pulkas į pietus nuo Meškuičių perkirto Jonišio-Šiaulių magistralę ir sėkmingai atmušinėjo bermontininkų atakas. Pasvalio karo komendantūros būrys lapkričio 23 dieną puolė Joniškį, Kauno atskirasis batalionas - Tauragę¹²⁷. Šiaulių operacijos metu žuvo apie 50 lietuvių karių. Sėkmingai pradėta operacija buvo priverstinai sulaukyta. Dar pirmąją operacijos dieną (lapkričio 21 d.) iš Kauno į Baisogalą pas fronto vadą plk. K. Ladigą atvažiavo gen. H. A. Nyselio misijos atstovai. Jie atsivežė su savimi gen. H. A. Nyselio įsakymą, kad lietuviai nevykdytų puolamųjų žygių ir tuo nekliudytų bermontininkams evakuotis iš Lietuvos. Lapkričio 22 dieną iš Tilžės pro Tauragę į Radviliškį šarvuotuoju traukiniu atvyko gen. H. A. Nyselis, kuris griežtai pareikalavo, kad puolimas būtų sulaukytas, jei norima tolimesnio tarpininkavimo dėl bermontininkų evakuacijos iš Lietuvos. Jis dar pagrasino, kad prie Lietuvos sienos yra pasirengusi įsiveržti į Lietuvą vokiečių kariuomenė ir, nesustabdžius puolimo, Antantės misija bus bejėgė sulaukyti jų puolimą¹²⁸. Plk. ltn. K. Ladiga sustabdė puolimą ir įsakė visoms Lietuvos kariuomenės dalims pasitraukti į spalio 30 dieną sutartas pozicijas. Lapkričio

125 Steponaitis V. Bermontininkai Lietuvoje // Mūsų Žinytas. 1921. Nr.1. P.61.

126 Ten pat. P.62.

127 Vėgėlis J. Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais // Karo Archyvas. 1925. T.2. P.56-58.

128 Ten pat. P.68.

24 d. lietuvių kariuomenė buvo jau senose pozicijose, o bermontininkai pradėjo trauktis iš Lietuvos¹²⁹.

PALIAUBOS IR VOKIEČIŲ BERMONTININKŲ KARIUOMENĖS EVAKUACIJA

Antantės misijos vaidmuo, vykdant bermontininkų evakuaciją

Po nelemtai pasibaigusios Šiaulių operacijos prasidėjo gen. H. A. Nyselio misijos veikla vykdant vokiečių bermontininkų evakuaciją. Antantės misija užėmė dviprasmišką poziciją. Ji buvo suinteresuota ne tiek tuo, kad greičiau evakuotų bermontininkus, bet kad juos apgintų¹³⁰. Misijos nariai paskelbė šį atsišaukimą:

”Evakuacijai vykdant, išvengiant nemalonių atsitikimų, būtinai reikia:

- 1) kad vietos kraštų gyventojai laikytųsi kuo ramiausiai,
- 2) kad vietinės valdžios įstaigos traukiančiai į pietus vokiečių kariuomenei palengvintų gauti tinkamos nakvynės, duodamos jai didžiausius butus,
- 3) kad jokių būdu nebūtų plėšiamos ir ardomos telefono ir telegrafo įstaigos.

Vokiečių kariuomenei neleista daryti jokių rekvizicijų ir už viską mokėti pinigais.

Anglų atstovas gen. A. Turneris; JAV atstovas gen. M. Keneris; Praneūzų atstovas H. Nyselis; Italų atstovas Dž. Marijetis; Japonų atstovas plk. K. Takeda; Vokiečių delegacijos pirmininkas viceadmirolas S. Hopmanas¹³¹.

Gen. H. A. Nyselis bijojo, kad, lietuviams triuškinant bermontininkus, jie pasklis po kraštą ir tuomet kontroliuoti jų evakuacijos bus neįmanoma¹³². Tokių atvejų Žemaitijoje buvo nemažai,

129 Niesselis H. Min. kn. P.136.

130 Pleškevičius P. Mes nešėme laisvę. Atsiminimai. Hamilton, 1961. P.90.

131 Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920. Chicago, 1972. T.I. P.415.

132 Ten pat. P.416.

Bermontininkų kariuomenės plėšikavimai ir savivalė Lietuvos teritorijoje

Bermontininkai, traukdamiesi iš Lietuvos, baisiai siaubė kraštą, plėšė ir žudė taikius gyventojus. Dar 1919 m. lapkričio 21 d. Lietuvos atstovai prie gen. H. A. Nyselio misijos štabo jo viršininkui anglų pulkininkui P. Dosė įteikė šešių punktų memorandumą, kuriame išdėstė vokiečių bermontininkų kariuomenės brutalų elgesį su vietiniais gyventojais, nurodydami plėšikavimus, areštus, egzekucijas, pagrobto turto išvežimą ir kt.¹³³ Gen. H. A. Nyselis įtikinėjo fronto vadą plk. ltn. Ladigą, kad bermontininkai pasitrauks per šešias dienas, bet jų pasitraukimas užtruko 3 savaites¹³⁴.

1919 metų gruodžio pradžioje per Žemaitiją patraukė "Geležinė divizija", pakeliui plėšdama ir naikindama gyventojus¹³⁵. Vien apie Šiaulius nužudyti 33 ir sužeisti 124 taikūs gyventojai, sudeginti 171 namas, iš gyventojų atimta 1 328 arkliai, 1 644 kiaulės, 1 252 569 markės pinigų ir daugelis kitokių daiktų¹³⁶. Iš Šiaulių buvo išgabenti visi geresni baldai, elektros stoties įranga. Išeinantys iš miesto bermontininkai, nenorėdami atiduoti ginklų ir amunicijos lietuviams, susprogdino dalį karinių sandėlių Gubernijos dvare ir Šiaulių geležinkelio stotyje¹³⁷. Antantės misijos apskaičiavimais, krašte buvo palikta 20 mln. beverčių vokiškų banknotų. Tai tik dalis tariamo atlyginimo už turtą, kurį bermontininkai rekvizavo. Plėšikavo ne tik girti, granatomis apsikarstę kareiviai, tuo pačiu užsiėmė net kai kurie karo kapelionai¹³⁸.

Tomis dienomis lankęsis Šiauliuose gen. H. A. Nyselis savo atsiminimuose rašė: "Tarp cvakuacijos metu įvykdytų grobiimų, kaipo gėdingiausių, reikia paminėti visišką baldų išgabenimą. Tai padarė vokiečių kuopa, kuriai buvo pavesta eiti vietos policijos pareigas. Be to, ta policija savo arklius laikė grafo Zu-

133 Steponaitis V. Min. str. P.63-64.

134 Ališauskas K. Min. kn. P.425.

135 Steponaitis V. Min. str. P. 69.

136 Lietuvos istorija. K., 1935. P.553.

137 Gelžinis A. Bermontininkai Šiaurės Lietuvoje // Vakarinės naujienos. 1990. Sausio 20. P.10.

138 Ten pat. P.11.

bovo rūmų pirmame aukšte, o ne tvartuose. Nors ten visi langai buvo iškulti ir pro juos švilpė vėjas, tačiau nesunku įsivaizduoti, koks rūmuose buvo kvapas ir kokios grindys. Gimnazijos rūmuose vokiečiai įsigudrino arklius pastatyti net antrame aukšte, į kur juos užvesdavo ir nuvesdavo pagrindiniais laiptais¹³⁹. Tokių pavyzdžių galima pateikti labai daug.

Bermontininkų avantiūros likvidavimas

Bermontininkai nešdinosi į Rytų Prūsiją. Pasitraukimui vadovavo gen. V. Eberhardtas. Pats P. Bermontas-Avalovas paspruko pro Meškuičius ir per Klaipėdą išvyko į Vokietiją¹⁴⁰. Latvijos kariuomenė, persekiodama besprunkančius vokiečius bermontininkus, užėmė Žagarę, Laižuvą, Mažeikius ir Tirkšlius. Bermontininkams pasitraukus, ji sugrįžo į Latviją¹⁴¹. Išsidanginančius bermontininkus lydėjo lietuvių 1-asis, 2-asis ir 5-asis pėst. pulkai. 2-asis pėst. pulkas žygiavo į Kretingą pro Joniškį, Žagarę, Papilę, Mažeikius, Telšius ir Plungę. 5-asis pulkas vyko į Švėkšną per Tytuvėnus, Kelmę, Kražius, Kaltinėnus ir Kvėdarną¹⁴². Vietos gyventojai su džiaugsmu sutikdavo lietuvių kariuomenę. Lapkričio 27 d. ji užėmė Joniškį, gruodžio 8 d. - Šiaulius ir Vieکشnius, gruodžio 10 d. - Sedą, Telšius, Kelmę. Gruodžio 14 d. sustojo Saločių-Plungės-Rietavo riboje¹⁴³. Gruodžio 15 d. priartėjo prie Mažosios Lietuvos sienos ir išstatė savo sargybas. Kiti lietuvių daliniai pasiekė Kretingos-Plungės-Rietavo-Skaudvilės liniją. Gruodžio 15 d. bermontininkai galutinai išsikraustė iš Lietuvos teritorijos. Bermontininkų avantiūra Pabaltijyje buvo likviduota.

Išvados

Lietuvos kariuomenės pergalė kautynėse su bermontininkais prie Radviliškio 1919 m. lapkričio 21-22 dienomis buvo su-

139 Niesselis H. Min. kn. P.170.

140 Ливен А. В южной Прибалтике 1919 г. Берлин, 1927. С.200.

141 Žinios iš bermontininkų fronto // Lietuva. 1919 lapkričio 21-27 d. P.8.

142 Vėgėlis J. Min. str. P.65.

143 Birontas A. Min. kn. P.242-245.

dėtinė Šiaulių operacijos dalis. Kitas dalykas, kad šios pergalės vaisiais lietuvių kariuomenė negalėjo pilnai pasinaudoti. Tai lėmė Antantės misijos pirmininko gen. H. A. Nyselio pozicija, kuris sustabdė sėkmingai prasidėjusią Šiaulių operaciją. Nepaisant to, lietuvių pergalė prie Radviliškio turėjo didžiulę reikšmę. Ji privertė vokiečius bermontininkus pagreitinti savo evakuaciją ir išsinešdinti iš Lietuvos teritorijos; galutinai sugriovė vokiečių nacionalistines svajones užgrobti ir kolonizuoti Pabaltijo kraštus; parodė jaunos Lietuvos kariuomenės karinį pajėgumą, jos vadovybės sugebėjimą paruošti ir praveisti didelio masto puolamąsias operacijas. Šios pergalės dėka iš bermontininkų buvo paimtas nemažas karo laimikis, kuriuo buvo apginkluota didelė lietuvių kariuomenės dalis (pvz., karo lėktuvai, paimti prie Radviliškio, smarkiai padidino Lietuvos aviaciją). Tai ypač pravertė tolesnėse kovose su lenkais, sudarė palankias sąlygas ir pagreitino Lietuvos, kaip savarankiškos valstybės, pripažinimą Vakarų Europoje, turėjo didžiulį moralinį poveikį stiprinant lietuvių karių kovinę dvasią ir ryžtą ginti savo šalies nepriklausomybę.